

KIYIM-BOSH KONSEPTINING NOMINATIV MAYDONI (INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARI MATERIALLARI ASOSIDA)

Andijon Davlat Chet Tillari Instituti
Ingliz tili va Adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi
Zaynobiddinova Gulbahor Bahtiyorovna

Annotatsiya. Tadqiqotning maqsadi o‘zbek va ingliz tillarida kiyim-kechak kontsepsiyasining nominativ maydonining tuzilishini va uning nominativ sohadagi o‘zgarishlarini aniqlashdan iborat. Maqolada o‘zbek va ingliz tillarining turli kontekstlarida kiyim nominatsiyalari etimonlari ko‘rib chiqiladi. Asosiy e‘tibor lingvistik va madaniy yondashuvlar usullariga, shuningdek, turli konsepsiyalarda kontsepsiyaning mazmuni va kategorik tuzilishi dinamikasini ochib beradigan etimologik tahlilga qaratilgan.

Аннотация. Цель исследования заключается в установлении структуры номинативного поля концепта ОДЕЖДА в узбекском и английском языках и ее изменений в номинативном поле. В статье рассматриваются этимоны номинаций одежды в разных узбекских и английских контекстах. Основное внимание уделяется методам лингвокультурологических подходов, а также этимологическому анализу, с помощью которого была выявлена динамика содержания и категориальной структуры концепта в различных контекстах.

Abstract. The purpose of the study is to establish the structure of the nominative field of the concept of CLOTHING in Uzbek and English and its changes in the nominative field. The article examines the etimons of clothing nominations in different Uzbek and English contexts. The main attention is paid to the methods of linguistic and cultural approaches, as well as etymological analysis, which revealed the dynamics of the content and categorical structure of the concept in various contexts.

O‘zbek va ingliz tillaridagi kiyim-kechak lug‘ati faqat cheklangan miqdordagi ishlarda, asosan sinxron jihatdan tadqiqot mavzusi bo‘lib kelgan. Tadqiqotimizning ahamiyatli tomoni shundaki, birinchilardan bo‘lib o‘zbek va ingliz tillarida kiyim

nomlarini shakllantirish jarayoni madaniy-tarixiy va ijtimoiy-estetik sharoitlar bilan bog'liq tashqi omillarni hisobga olgan holda aniq lingvomadaniy jihatdan ko'rib chiqiladi.

Zamonaviy kognitiv tilshunoslikda kontseptualizatsiya va toifalarga ajratish bo'yicha tadqiqotlarni lingvokulturologik tadqiq qilish ehtiyoji ortib bormoqda, bu esa yangi intizom–kontseptologiyaning yangi bosqichga ko'tarilishiga olib keldi. Lingvokulturologik yondashuv kontseptual jihatdan tushunchalarni mukammalroq asoslab berish imkoniyatini beradi tuzilmalarni va ularning til va madaniyatdagi rolini tushunish, shuningdek, ushbu sohada keyingi tadqiqotlar uchun yangi istiqbollarni ochadi.[5,]

Shunday qilib, tadqiqotimizning dolzarbligi zamonaviy kognitiv tilshunoslik kontekstida kontseptualizatsiya va toifalarni ularning tarixiy dinamikasida tahlil qilishga bo'lgan ehtiyojning ortib borayotganligi bilan oqlanadi.

Yuqoridagi tadqiqot maqsadiga erishish uchun quyidagi muammolarni hal qilish kerak:

– kognitiv konsepsiyasiga asoslangan nominativ sohaning ierarxik tuzilishini shakllantirish, tilshunoslikni-turkumlashtirish;

– o'rganilayotgan konsepsiya nominativ sohasining kategorik tuzilmasi mazmuni evolyutsiyasini kuzatiz.

Tadqiqotda qo'llaniladigan asosiy tahlil usullari:

- 1) Leksikogarfik manbalarni o'rganish orqali tushunchani qayta qurishga qaratilgan semasologik tahlil.
- 2) O'rganilayotgan "Kiyim-bosh" konsepsiyasining nominativ sohasini tashkil etuvchi leksik materiallarni to'plash.
- 3) Kognitiv tilshunoslikning kategoriyalash kontsepsiyasiga asoslangan nominativ sohaning ierarxik tuzilishini shakllantirish.
- 4) O'rganilayotgan konsepsiya nominativ sohasinig kategorik tuzilmasi mazmuni evolyutsiyasini kuzatish.
- 5) Etimologik tahlil, bu bizga ma'lum vaqt oralig'ida tushunchaning mazmuni va tuzilishi dinamikasini kuzatish, ona tilida so'zlashuvchilar ongida voqelikning

ma'lum bir qismini tushunish va talqin qilishdagi o'zgarishlarni aniqlash imkonini beradi.

- 6) Tadqiqotning nazariy asosini kognitiv tilshunoslik sohasidagi ishlar tashkil etadi. (Bondarchuk, 2011, Kubryakova, 1986 yil; 2012; Kuznetsov, 2007) shuningdek, kundalik lug'ati o'rganish Borisova, 1956, Kapanadze, 1982 yil; Popovich, 1984 yil; Sokolova, 1959)

Tadqiqotning amaliy ahamiyati uning natijalarini madaniyatlararo muloqot, lingvakulturologiya, tarjima nazaryasi va amaliyoti, kognitiv tilshunoslik bo'yicha ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarga kiritish imkoniyatidadir.

Bizningcha yuqorida sanab o'tilgan vazifalar tillarning barcha satxlariga hos hodisalar tadqiqi jaroyonida etibor markazida bo'lsa, bu toifa tadqiqotlarning nazariy va amaliy samaradorligi yuqori bo'ladi.

Zamonaviy turkumlashtirishning asosiy nazariy tamoyillari kontekstida biz kiyim-bosh tushunchasining nominativ maydonini uch darajali toifalarga bo'lgan ierarxik tuzilma sifatida ko'rib chiqamiz: ustun, asosiy va bo'ysunuvchi.

Ko'rib chiqilayotgan toifa tabiiy toifalar uchun E.S.Kubryakov (2006, 11-bet) bo'yicha ko'p qirrali tuzilishga ega bo'lib, asosiy va bo'ysunuvchi darajalarda ega bo'lib, asosiy va bo'ysunuvchi darajalarda turli xil kichik toifalarni o'z ichiga oladi. Kiyimlarning inglizcha nomlari toifasini o'rgangan G.G.Bondarchuk (2011)dan keyin biz kiyim-bosh nomlari toifasini tushunamiz. Kiyim elementlar orasidagi bog'lanishlarning ko'pligi va xilma-xilligi bilan tavsiflangan tuzilma sifatida; shu jumladan ierarxik munosabatlar turli darajadagi mavhumlik va assotsiativ aloqalar birliklari o'rtasida uning prototipini aks ettiruvchi umumiy xususiyatlar asosida bir xil darajadagi elementlar o'rtasida tilning konseptual tizimidagi xarakter va ildizlilik.

Ushbu maqola doirasida kiyim-bosh konseptining nominativ sohasini toifalash darajalarining har birini batafsil ko'rib chiqaylik.

Ingliz va o'zbek tilida kiyim-bosh, eng yuqori darajadagi abstraksiyadan boshlab-yuqori daraja.

Kiyimlarni toifalashning yuqori darajasi eng mavhumdir va umuman kiyim bilan bog'liq bo'lgan asosiy tushunchalarni qamrab oluvchi umumlashtirilgan daraja va asosiy va bo'ysunuvchi kabi kategoriyaning yanada aniq va o'ziga xos darajalrini shakillantirish uchun konseptual asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu toifaning barcha elementlarini birlashtiruvchi asosiy xususiyatlar va xususiyatlarni aniqlash, shuningdek ular o'rtasida ierarxik munosabatlarni kuzatish va aloqalarni o'rnatish imkonini beradi.

Ingliz tilida 10-asrdan boshlab ingliz tili tarixida paydo bo'lgan "kiyim" umumiy tushunchasi bilan bog'liq 30 dan ortiq nomlar mavjud. Yuqori darajaga hos bo'lmagan gipernimlarning bunday ko'pligi bu sohaning inson hayoti va jamiyatdagi ahamiyati bilan bog'liq.

Bu nomlar ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan to'plangan ko'p asrlik tajriba va bilimlarni aks ettiradi, shuningdek, kiyimning ijtimoiy va madaniy funksiyalarini ko'rsatadi. Odamlarda kiyimni idrok etishning ko'p o'lchovliligi ong ingliz tilining lingvistik tizimida o'z aksini topadi, uni har -xilligiga ko'ra farqlaydigan belgilar:

- o'ziga xos ansambl: rob-xalat (ko'ylak, hozirda odam kiyadigan kiyim), costume-kostyum (to'plam kiyim), look- ko'rinish (tasvir, kiyim, to'plam);
- baholovchi ma'no: deguiselement (g'alati kiyim, berilgan vaziyatga mos kelmaydiga va kulgili effect yaratuvchi), xushmuomilalik (mazasiz kiyim);
- egasining ijtimoiy mavqei: guenille (achchiq, yirtilgan, iflos kiyimla,) shifon (ajinli yoki juda eskirgan kiyimlar);
- shaxsiy mulkka tegishli: ishlar (narsalar), effect (shaxsiy narsalar, jumladan, kiyim-kechak, mebel va boshqalar):

Etimologik tahlil ingliz tilining turli bosqichlarida buni aniqlashga yordam berdi

Faqat kiyimni bildiruvchi kam sonli leksemalar mavjud edi, biroq semantik siljishlar tufayli ba'zi niminatsiyalarning mavjudligi qisqa umr ko'rdi:

Obyektiv voqelik ob'ektlarini turkumlashda giper-geponimiya muhim ro'l o'ynaydigan munosabat hisoblanadi. Gipernimlar umumiy umumiylikka ega leksik birliklar semantika va keng nominativ salohiyat bilan tavsiflanadi.

Giponimlar, o'z navbatida, o'ziga xosligi va tafsiloti, shuningdek, tor referentsial korrelyatsiya bilan ajralib turadigan leksik belgilardir (Kuznetsov, 2022.). Shunday qilib kiyimlarini toifalashning yuqori darajasi giper-giponimli munosabatda ko'rib chiqilayotgan keyingi daraja bilan – asosiy.

Kiyim-bosh atamasini toifalashning asosiy darajasida mavsumiy kiyim nomlari jamlangan. Bu darajaga mansub leksik birliklar soni imkon qadar ko'p emas.

Kiyimlarning nomlari modaning ta'siri tufayli kundalik lug'atning boshqa toifalari nomlari bilan solishtirganda tezroq o'zgaradi, bu ba'zi kiyimlarning eskirishini talab qiladi. Kiyim-bosh atamalari va yangilarining paydo bo'lishiga hissa qo'shadi. Kiyim-bosh atamalarining har bir asosiy elementi ko'plab o'zgarishlarga ega bo'lib, ular bo'ysunuvchi toifalarga kiritilgan alohida belgilarni talab qiladi. Doimiy ravishda kengayib borayotgan kiyim-kechak atamalaridir.

Bo'ysunuvchi darajaning jadal rivojlanishining yana bir sabab, allaqachon tanish bo'lgan, ammo biroz o'zgartirilgan kiyim bosh atamalari targ'ib qilishda moda va obro' aurasini berish zarurati. Shunday qilib, kiyim nomlari toifasining quyi darajasi jamiyat va modadagi o'zgarishlarni aks ettiruvchi eng harakatchan va faol rivojlanmoqda.

Kiyimlarning o'ziga xos nomlarini shakillantirishning bu usuli samarali va sizga yaratishga imkon beradi dunyoning ontologik tuzulishini ham, uning natijalarini ham aks ettiruvchi yangi, aniqroq nomlari inson bilimi. Zamonaviy dunyoda qo'shma so'zlar muhim vosita bo'lib qolmoqda. Xarakterli xususiyatlarini ajratib ko'rsatish, aniqlashtirish va belgilash imkonini beruvchi kiyim sohasidagi toifalarga bo'lish lozim.

Ushbu maqola doirasida ko'rib chiqiladigan masalalar ham chog'ishtirma tilshunislikka asoslangan bo'lib, unda “kiyim-bosh” konseptining ingliz va o'zbek tillaridagi lisoniy manzarasi, lisoniy ifoda vositalarining maydoniy xususiyati, maydonni tashkillovchi birliklar o'rtasidagi sistem munisabatlar kabilarni tadqiq etishdan iborat.

Kiyim-bosh konseptiga quyidagi ishchi tarifini beramiz. “Kiyim-bosh” kosepti-bu ob'yektiv borliqqning bir bo'lagini o'zida aks ettirilgan, unga xos muhim va ikkinchi

darajali belgi-xususiyatlar til egalari milliy xotirasidan o‘rin olgan, unga berilgan ijobiy, salbiy yoki neytral baholar majmuidir. Kiyim-bosh konsepti ingliz va o‘zbek xalqlari konseptosferasidan muhim o‘rin olgan mental birlikdir. Boshqa turli konseplar kabi kiyim-bosh konsepti tartiblashgan ichki strukturaga ega bo‘lib, unga hos belgi-xususiyatlar makro va mikromaydonchalarni tashkil etadi.

Kiyim – bosh inson hayoti va faoliyatining ajralmas qismi bo‘lib usiz insonning hatti-harakatlari, yaratuvchanlik faoliyati samarali bo‘lishi amri maxol. Chunki biz qo‘llarimiz yordamida turli narsalarni yasaymiz, hayot uchun, ehtiyojlarni qondirish uchun zarur narsalarni yaratamiz, eguliklar tayyorlaymiz, aloqa qilamiz, minosabat bildiramiz va hokazolar.

Kiyim, ya’ni qoplama tana va issiqlik uchun xizmat qiladi, shuningdek, uning ajralmas qismlari hisoblanadi.

Shunday qilib biz ingliz va o‘zbek tillarida kiyim-bosh turlarini uch qismga bo‘lib ko‘rib, o‘ganib chiqdik: fasllarga oid, ustki va ichki kiyimlar.

Fasllarga oid kiyimlar: Fasllarning o‘zgarishini nafaqat tabiatdagi o‘zgarishlarning sababi, balki kiyim javoningizni yangilash vaqti hamdir. Har bir mavsum uchun qanday kiyim-kechak buyumlari kerakligini tushunish sizni qulay his qilish va har qanday sharoitda zamonaviy ko‘rinishga yordam beradi. Ushbu maqolada biz harbir mavsum uchun kiyimning asosiy turlarini va ularning xususiyatlarini ko‘rib chiqamiz.

Ustki kiyimlar: Bahor: sovuqdan issiqqa o‘tish. Ertalab salqin, tushdan keyin iliq va kechqurun yana salqin bo‘lishi mumkin. Sizning garderingizda nima bo‘lishi mumkin. Engil ko‘ylaklar va shamoldan himoya qiluvchi kiyimlar sizni salqin shamoldan va mumkin bo‘lgan yog‘ingarchilikdan himoya qiladi.

Yoz: qulaylik va harakat erkinligi. Yozgi kiyim issiq kunlarda qulaylikni ta’minlashni va quyoshdan himoya qilishi kerak. Yengil liboslar va sarafanlar qulay va havodor, issiqlik uchun ideal.

Kuz: issiqlik va qulaylik. Kuz o‘zi bilan salqin kunlarni va issiq kiyimga o‘ralish istagini olib keladi. Kiyim javoningizda nisbatan issiq kiyimlar bo‘linishini ta’minlaysiz.

Qish: maksimal izolyatsiya vaqti. Qish mavsumida asosiy e'tibor sovuqdan himoyalanişga qaratilgan.

Mavsum uchun kiyinish nafaqat mato va uslubni tanlash maslasi, balki uslub va qulaylikni yaratishning butun strategiyasidir. Har bir mavsum uchun to'g'ri narsalarni tanlash, kerakli joyda issiq yoki salqin holda ob-havodan bahramand bo'lishingiz mumkin.

Shubhasizki, hozir ham kiyim estetik, ma'naviy mazmunga ega bo'lib, insonning ichki dunyosini ifodalaydi. Kiyimning ramziy ma'nosi ham juda katta. U makon va vaqtni tavsiflash, muayyan ijtimoiy guruhlarni belgilash uchun ishlatilishi mumkin.

Ammo kiyimning ma'nosi deb taxmin qilish mumkin ongning chuqur qatlamlariga ta'sir qiluvchi turli madanyatlarda farqlarga ega va dunyoning idrok etishning milliy, madaniy jihatdan belgilangan xususiyatlarini aks ettiradi va uning tilda aks etishi.

Kiyim-bosh konseptining strukturasi va mazmuni milliylik kasb etishi bois ushbu konseptning mazmun-mundariyasi, uning lisoniy manzarasi masalalarini qarindosh va qarindosh bo'lmagan tillar misolida tadqiq etish nafaqat lingvistik konseptologiya uchun, balki til umumiy nazariyasi, chog'ishtirma lingvokultraligiya uchun ham qimmatli va ahamiyatli natijalar berish shubhasiz.

Kuzatishlarimiz asosida bizlar kiyim-bosh konseptini nominativ maydoni bo'yicha quydagi ishlarni olib bordik. Yanikim ularni:

So'z birikmalari orqali:

Do'ppisini echmoq- Take off your hat.

□ **Do'ppisini echmoq** (Take off your hat)— hurmat ko'rsatish yoki salomlashish ma'nosida ishlatiladi.

□ **Do'ppisini sotmoq** (To sell his hat)— qiyinchilik tufayli o'z mol-mulkini sotishni anglatadi.

□ **Kurtkasini kiymoq/echmoq** (Put on/ take off his jacket) — kiyimni kiyish yoki yechish jarayonini bildiradi.

□ **Ko'yilagini yirtmoq** (To tear his shirt) — g'azab, umidsizlik yoki qayg'uni ifodalashda qo'llaniladi.

- **Kepkasini burab kiymoq** (Pun on a cap) — yoshlar orasida odatiy bo‘lgan uslub.
- **Ko‘ylagini dazmollamoq** (To iron a shirt) — kiyimni silliq va toza qilish uchun ishlatiladi.
- **Shimini qisqartirmoq** (Shirten your trousers) — shimni uzunligini moslashtirish uchun.
- **Etigini kiymoq/yechmoq** (Pun on/ Take off boots) — oyoq kiyimini kiyish yoki yechish jarayoni.
- **Qo‘lqopni qo‘ymoq** (Pun on the gloves) — sovuqdan himoya qilish yoki maxsus ishni bajarish uchun.
- **Sharfini o‘ramoq** (Wrap a scarf) — bo‘yin atrofida sharfni bog‘lash.
- **Kostyumini kiyib chiqmoq** (Put on a suit) — rasmiy joyga yoki tadbirga borish uchun tayyorlanish.

Frazalogik birliklar:

Do‘ppisini osmonga otmoq.

To‘nini teskari kiymoq.

Kovushini teskari kiymoq.

Do‘ppi tor kelmoq.

Etigi bilan suv kechmoq.

Tirnog‘iga qadar qurollangan.

Qo‘lqopdak almashtirmoq.

Kiyimga qarab qarshi oladilar, aqliga qarab kuzatadilar.

Paramiyalar orqali:

Yirtiq to‘nga zar yoqa.

Otni yaxshi ko‘rsatkan-tuyoqdagi taqasi.

To‘nni yaxshi ko‘rsatgan – yengi bilan yoqasi.

Kavushimno olgan bir kishi, Gumondorim ming kishi.

Otaning ochgan yo‘li bor, Onaning bichgan to‘ni bor.

Yaxshi xunuk libos bilan ham yaxshi.

Odamga-libos, eshakka-to‘qim.

Uyga palos yarashar, Xotinga libos.

Yaxshi libos oroyish,
Yaxshi yo‘ldosh-osoyish.

Issiq kiyim tanni ilitar,
Issiq so‘z jonni ilitar.

Kiyimning yangisi -yaxshi,
Do‘stning eskisi.

Daraxt-yer ziynati,
Kiyim er ziynati.

Non qadrini och bilar,
Kiyim qadrini – yalang‘och.

Xon kiyimi ham o‘lchab bichilar.
Kiyimni yangiligidan saqla,

Obro‘ni-yoshlikdan.
Kir ko‘ylakka-jun yoqa.

Ishtonsizning tushiga
Ikki enlik bo‘z kirar.

Teks ko‘rinishida:

Nodira yangi olgan oq rangli qizil gullari bor ko‘ylagini kiyib, yangi ish joyiga tayyorlandi. Yangi jimjimador chiroyli ko‘ylak qanday yahshi. Bu judayam ajib tuyg‘u.

Shunday qilib, keyingi tadqiqot isstiqbollari sifatida uni to‘ldirish mumkin ko‘rinadi. Ayollar kiyimini nominatsiyalarining kategorik xususiyatlarini va konseptsianing perifik sohasining semiotik komponentini o‘rganish orqali kiyim-bosh konsepsiyasini taxlil qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Лапшина М.Н. Семантическая деривация в когнитивном аспекте: на примере английского языка: дис. на соиск. учен. степ. д. филол. наук. – С-Пб., 1996. – 331 с.
2. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальное сознание. Вопросы теории и методологии. – Воронеж: ВГУ, 2002. – 151 с.
3. A Dictionary of English Synonyms and Synonymous Expressions / Richard Soule. Vancouver: Read Books, 2008. – 636 p.
4. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners / Michael Rundell. London: Macmillan, 2007. – 1748 p.
5. The American Heritage Dictionary of Idioms / Christine Ammer. Boston: Houghton Mifflin, 1997. – 729 p.
6. Merriam-Webster's New Dictionary of Synonyms. Springfield, MA: MerriamWebster, 1984. – 940 p.
- Кондаков Н.И.* Логика. – Москва: Учпедгиз, 1954. – 524 с.
7. *Юсупов У.К.* Теоретические основы сопоставительной лингвистики. – Ташкент: Фан, 2007. – 127 с.
8. *Бабушкин А.П., Стернин И.А.* Когнитивная лингвистика и семасиология. – Воронеж: ООО “Ритм”, 2018. – 229 с.
9. *Hornby A.S.* Oxford Advanced Learner's Dictionary Of Current English. В 2 томах. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 1539.
10. *Кунин А.В.* Англо-русский фразеологический словарь. В двух книгах. Том 1. – Москва: Советская энциклопедия, 1967. – 740 с.
11. Ўзбек тилининг изоҳли луғати / А.Мадвалиев тахрири остида. Беш жилдли. 5-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2020. – 424 б.

12. *Раҳматуллаев Ш.* Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – 408 б.
13. *Бабушкин А.П.* Типы концептов в лексико – фразеологической семантике языка. – Воронеж, Издательство Воронежского государственного университета, 1996. – 106 с.
14. *Во ‘тайев Ш.* English – Uzbek, Uzbek – English Dictionary. – Tashkent: “O‘qituvchi” nashriyot – matbaa ijodiy uyi, 2013. – 878 с.
15. *Карасик В.И.* Языковой круг: Личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
16. *Крючкова Н.В.* Лингвокультурное варьирование концептов. – Саратов: Научная книга, 2005. – 16